

Skala zjawiska przemocy jako przyczyny umieszczania dzieci w systemie pieczy zastępczej i rola opiekunów zastępczych w przezwyciężaniu jej konsekwencji

Agata Skalec-Ruczyńska

Wydział Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego

W artykule koncentruję się przede wszystkim na przybliżeniu danych o przyczynach umieszczania dzieci w polskim systemie pieczy zastępczej i charakterystyce ich środowiska pochodzenia. Szczególną uwagę zwracam na czynniki ryzyka stosowania przemocy wobec dzieci obecne w ich pierwotnym środowisku rodzinnym, w tym na międzygeneracyjny transfer takich zachowań. Formułuję hipotezę, że zjawisko przemocy w rodzinie – szeroko rozumiane jako przemoc fizyczna, psychiczna i zaniedbania – najpewniej cechuje się szerszą skalą wśród rodzin pochodzenia dzieci trafiających do pieczy zastępczej, niż wskazują same statystyki dotyczące przyczyn odbierania dzieci rodzinom biologicznym. Dzieje się tak ze względu na wielość czynników ryzyka krzywdzenia dzieci towarzyszących tej grupie (tj. uzależnienia, niski status społeczno-ekonomiczny i samotne rodzicielstwo). Podkreślam także rolę opiekunów zastępczych w przeciwdziałaniu konsekwencjom stosowania przemocy wobec dzieci u nich umieszczonych przez ich rodziny pochodzenia. W analizie przywołuję dane z badań własnych dotyczących profesjonalizacji rodzicielstwa zastępczego oraz badań aktowych i jakościowych.

SŁOWA KLUCZOWE:

OPIEKUNOWIE ZASTĘPCZY, RODZINNA PIECZA ZASTĘPCZA, DZIECI W PIECZY ZASTĘPCZEJ, RODZICE BIOLOGICZNI, PRZEMOC

W przypadku rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka mamy do czynienia z dwiema grupami odbiorców oferowanego przez nie wsparcia. Po pierwsze są to dzieci i nastolatki umieszczone w pieczy zastępczej, po drugie – ich rodzice biologiczni. O ile pierwsza z tych grup wydaje się intuicyjnie naturalnymi adresatami działań opiekunów zastępczych, o tyle ich rodzice biologiczni, którym w założeniu ustawy obowiązującej od 2012 r. rodziny zastępcze zapewniają czas na poradzenie sobie z problemami będącymi przyczyną umieszczenia ich dzieci w pieczy zastępczej¹, nierzadko wzbudzają kontrowersje. Także wśród samych przedstawicieli rodzinnej pieczy zastępczej współpraca z nimi uznawana jest za jeden z najtrudniejszych elementów ich roli. Opiekunowie zastępczy są zobligowani przepisami do umożliwienia kontaktów dzieci przyjętych z rodziną pochodzenia².

W niniejszym artykule przyjrę się charakterystyce przedstawicieli tych dwóch grup m.in. pod względem wpływu przemocy, której doświadczyli, na ich funkcjonowanie, a tym samym roli opiekunów zastępczych w relacji z nimi. Sam termin *przemocy w rodzinie* jest niejednorodnie definiowany w piśmiennictwie. Dla przykładu zespół ekspertów Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego definiuje go jako:

wszelkie zachowania polegające na złym traktowaniu o charakterze fizycznym, emocjonalnym lub seksualnym osób spokrewnionych. Obejmują one: stosowanie siły fizycznej lub presji psychicznej, nadużywanie władzy rodzicielskiej, naruszanie równości praw małżonków, próby podtrzymywania autorytetu siłą, zaniedbania lub błędy w opiece nad osobami jej wymagającymi. (Kluczyńska, 2011, s. 4)

Z kolei zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (z późniejszymi zmianami) przemoc domowa to:

jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą. (art. 2 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie; Dz.U. z 2005 r. Nr 180 poz. 1493)

-
- 1 Artykuł 33: Piecza zastępcza zapewnia: 1) pracę z rodziną umożliwiającą powrót dziecka do rodziny lub – gdy jest to niemożliwe – dążenie do przysposobienia dziecka, a w przypadku braku możliwości przysposobienia dziecka – opiekę i wychowanie w środowisku zastępczym.
  - 2 Artykuły 33 i 40 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

Na potrzeby niniejszej analizy przyjmuję najczęściej stosowaną klasyfikację przemocy i zaliczam do niej przemoc fizyczną, psychiczną, seksualną, ekonomiczną oraz polegającą na zaniedbaniu, czyli niezaspakajaniu podstawowych potrzeb biologicznych i psychicznych dzieci (Jedlecka, 2017).

W ramach artykułu zaprezentuję dane dotyczące dzieci w pieczy zastępczej i ich rodziców biologicznych pochodzące z analiz aktowych, badań jakościowych oraz badań własnych przeprowadzonych w ramach pracy nad rozprawą doktorską, na które składały się m.in. ankieta online dystrybuowana wśród zawodowych opiekunów zastępczych z całej Polski³ i wywiady pogłębione z liderami rodzicielstwa zastępczego oraz przedstawicielami pozostałych grup zawodowych czy instytucji tworzących system wspierania rodziny i pieczy zastępczej⁴.

Charakterystyka dzieci trafiających do systemu pieczy zastępczej

W przypadku dzieci umieszczanych w pieczy zastępczej badacze oceniają, że współcześnie są one bardziej wymagające niż wcześniej – z większą liczbą i skalą deficytów poznawczych, psychologicznych, emocjonalnych, społecznych i zdrowotnych (Colton, 2001; Colton i Williams, 1999; Duda, 2016; Kordaczuk-Wąs, 2018). Do klasycznych wyzwań rozwojowych dochodzą w ich przypadku trudności adaptacyjne, braki dydaktyczno-wychowawcze lub kompetencji społecznych, a także zaburzenia osobowości. Niewłaściwe wychowanie w środowisku rodzinnym może powodować

-
- 3 W ramach tego badania przeprowadzono nieprobalistyczny dobór próby (tzw. *river sample*) i uzyskano odpowiedzi aż od 303 respondentów – zawodowych opiekunów zastępczych (prowadzących zawodowe rodziny zastępcze wszystkich typów, rodzinne domy dziecka lub placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego), co stanowiło 10% populacji tej grupy w naszym kraju (3009 wszystkich tych podmiotów w Polsce; stan na 2019 r.). Walidacja pokrycia populacji zawodowych opiekunów zastępczych uzyskaną próbą badawczą przebiegła pozytywnie. Próba w wysokim stopniu oddaje proporcje znanych cech grupy zawodowych rodziców zastępczych, takich jak ich rozmieszczenie w województwach i różnorodność form. Umożliwia zatem wnioskowanie o zawodowych opiekunach zastępczych w Polsce, chociaż ze świadomością tego, że w jego ramach mogą się pojawiać błędy wynikające z nieprobalistycznego doboru próby.
  - 4 W ramach badania przeprowadzono 27 wywiadów pogłębionych, w tym 11 z liderami rodzicielstwa zastępczego w Polsce, siedem z przedstawicielami samorządów powiatowych lub ORPZ (w tym reprezentantami dwóch ogólnopolskich organizacji zrzeszających samorządy powiatowe lub jednostki pomocy społecznej), dziewięć z podmiotami zewnętrznymi, poza ORPZ, współtworzącymi sieć instytucji systemu wspierania rodziny i pieczy zastępczej reprezentujących: Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, placówki opiekuńczo-wychowawczych, sędziów rodzinnych, asystentów rodziny, ośrodków adopcyjnych, terapeutów (głównie zrzeszenia/stowarzyszenia tych grup).

skrajne postawy w zachowaniu dziecka znajdującego się w pieczy zastępczej – od całkowitego wycofania aż do nieuzasadnionej negacji czy agresji (Kordaczuk-Wąs, 2018). Większość dzieci pozostających pod opieką badanych przez Arczewską (2021) opiekunów zastępczych⁵ borykała się z problemami związanymi z dobrostanem psychicznym – cierpiała z powodu zaburzeń samooceny, interpersonalnych, somatycznych i dysocjacyjnych. W prowadzonych przeze mnie badaniach nad profesjonalizacją rodzicielstwa zastępczego aż 34% zawodowych opiekunów zastępczych podniosło jako argument za jej wdrażaniem właśnie złożoność problemów i deficytów, z którymi borykają się dzieci trafiające do systemu pieczy zastępczej, opisując je chociażby w następujący sposób: „Coraz więcej jest dzieci tzw. trudnych po przemocy, z którymi nie jest sobie w stanie poradzić przeciętny rodzic”, „Dzieci w pieczy zastępczej obarczone są wieloma zaburzeniami (FASD, zaburzenie więzi, trauma), bez ich znajomości trudno podjąć prawidłową pracę z dzieckiem”. Specjalistka – terapeutka pracująca z zarówno opiekunami zastępczymi, jak i dziećmi będącymi pod ich opieką – naświetliła przemiany trudności dzieci w ujęciu historycznym:

Rodzice zastępczy pracują zawsze z traumą i zawsze z deficytami. [...] W ogóle na przestrzeni lat to to się bardzo zmieniało [...], od takiej socjalnej biedy, pijaństwa po prostu, czy tam jakichś nadużyć i przemocy, po takie bardzo zagmatwane relacje z uwikłaniami, z głębokimi jakimś zaburzeniami rodziców, gdzie te dzieciaki oprócz, no takich zwyczajnych deficytów kochania i uwagi, mają jeszcze cały szereg, a to jakieś samookaleczenia, a to jakaś perwersja, a to jakieś nieprawidłowo się kształtujące już osobowości, czyli z takich bardziej neurotycznych jak były kiedyś dzieci zmieniły się na dużo bardziej psychopatyczno-narcystyczne.

Również kontrolerzy Najwyższej Izby Kontroli (NIK) analizujący sytuację rodzin zastępczych w powiatach odnotowali, że znacząca część dzieci trafiających do pieczy jest obciążona wieloma obciążeniami. „Są to dzieci w wieku dorastania, zagrożone niedostosowaniem społecznym, o szczególnych potrzebach rozwojowych np. dzieci z ADHD, FAS [*fetal alcohol syndrome* – alkoholowy zespół płodowy; Persona, (2022) – przyp. red.], z przejawami demoralizacji, a także z uzależnieniami oraz dzieci z niepełnosprawnościami, w tym umysłowymi” (NIK, 2016). Co warto podkreślić, na koniec 2020 r. 11,7% wszystkich dzieci przebywających w pieczy

---

5 Wnioskowanie na podstawie 34 wywiadów z opiekunami zastępczymi dobranymi metodą kuli śnieżnej. W badaniu uczestniczyły dwie osoby reprezentujące rodziny spokrewnione, osiem osób prowadzących rodziny zastępcze niezawodowe, osiem osób prowadzących rodziny zastępcze zawodowe, trzy osoby prowadzące rodziny zastępcze specjalistyczne, trzy osoby prowadzące rodziny zastępcze pełniące funkcję pogotowia rodzinnego i 10 osób prowadzących rodzinne domy dziecka (Arczewska, 2021).

zastępczej stanowiły dzieci z orzeczeniem o niepełnosprawności (Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej [MRiPS], 2021), podczas gdy w populacji Polski odsetek ten wynosi ok. 4% (Główny Urząd Statystyczny, 2015) – zatem jest prawie trzykrotnie niższy. W 2019 r. wśród przyczyn niepełnosprawności dzieci w pieczy zastępczej wymienianych w orzeczeniach lekarskich największą grupę stanowiły: upośledzenia umysłowe (18%), choroby psychiczne (15%) i choroby neurologiczne (13%; MRiPS, 2021). Należy także odnotować, że w 2019 r. w pieczy zastępczej przebywało 2294 dzieci ze zdiagnozowanym spektrum płodowych zaburzeń alkoholowych (*fetal alcohol spectrum disorder* – FASD). Obciążenia i opóźnienia dzieci w pieczy zastępczej są wynikiem ich dotychczasowego środowiska wychowawczego, w którym najczęściej doznawały negatywnych przeżyć, wieloaspektowych zaniedbań oraz przemocy fizycznej i psychicznej (Arczewska, 2021; Corrick, 1999). Badora i Basiaga (2014) wśród dzieci umieszczonych w śląskich pogotowiach rodzinnych odnotowali zaniedbania ze strony rodziców biologicznych w zakresie opieki i wychowania w 75% analizowanych przypadkach⁶. Praca z tymi dziećmi i wyrównywanie ich opóźnień rozwojowych wymaga od opiekunów zastępczych rozbudowanych kompetencji i szerokiej wiedzy z obszaru wspierania dziecka krzywdzonego. Dotyczy to takich problemów jak doświadczenie traumy, reaktywnego zaburzenia więzi (*reactive attachment disorder* – RAD; Dróżka, 2021; Kołodziejczak, 2016), wspomnianego FAS i inne, które wykraczają poza standardowe kompetencje rodzicielskie.

Przyczyny umieszczenie dzieci w pieczy zastępczej

Nie przeprowadzono współcześnie ogólnopolskich, w pełni wiarygodnych⁷ badań dotyczących przyczyn umieszczania dzieci w systemie pieczy zastępczej. W związku z tym zestawiam różnie dostępne źródła danych na ten temat pochodzące ze sprawozdań samorządów powiatowych do MRiPS, analiz aktowych i badań jakościowych wśród przedstawicieli opiekunów zastępczych. Zgodnie z danymi ze sprawozdań samorządów powiatowych przesyłanych do MRiPS w 2019 r. niecałe 4% wychowanków pieczy zastępczej było sierotami biologicznymi, a 6,8% – półsierotami. Wynika z tego, że większość dzieci umieszczonych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych czy rodzinach zastępczych miała dwoje rodziców, którzy

---

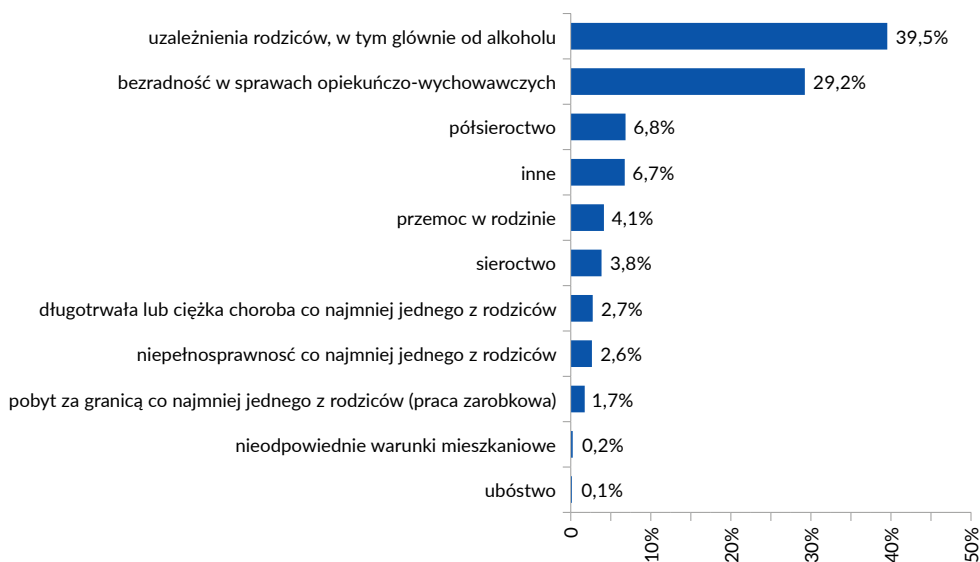
6 Badaniu poddano 58 zawodowych rodzin zastępczych o charakterze pogotowia rodzinnego z województwa śląskiego, w których wychowywało się 207 dzieci wywodzących się ze 156 rodzin.

7 Niewynikających z deklaracji pracowników systemu.

nie byli w stanie właściwie sprawować opieki nad nimi (rys. 1). Statystyki te są sporządzane co roku przez pracowników systemu pieczy zastępczej i są wynikiem ich subiektywnej oceny i deklaracji oraz mogą się różnić od zapisów w aktach sądowych. Dodatkowo mogą oni wskazać dla jednego dziecka tylko jedną dominującą przyczynę, podczas gdy większość rodzin, w których dochodzi do ingerencji we władzę rodzicielską, to rodziny wieloproblemowe (Danecka, 2017; Szymańczak, 2016). Najczęstszymi pierwszoplanowymi przyczynami umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej według danych MRiPS były uzależnienie rodziców (39,5% przypadków – w tym w większości od alkoholu [38,1% wskazań]), bezradność w sprawach opiekuńczo-wychowawczych (29,2%), przemoc w rodzinie (4,1%), długotrwała lub ciężka choroba co najmniej jednego z rodziców (2,7%), niepełnosprawność co najmniej jednego z rodziców (2,6%) lub pobyt za granicą co najmniej jednego z rodziców (praca zarobkowa; 1,7%). Takie czynniki jak nieodpowiednie warunki mieszkaniowe (0,2%), ubóstwo (0,1%) nie stanowiły przesłanek do odebrania dziecka rodzicom biologicznym, co potwierdzają analizy Rzecznika Praw Dziecka (2016).

Rysunek 1

Przyczyny umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej według danych zbieranych przez MRiPS

Źródło: oprac. własne na podstawie: Sprawozdanie rzeczowo-finansowe z wykonywania zadań z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej za rok 2019.

Analizy aktowe dotyczące umieszczania dzieci w pieczy zastępczej dokonane przez Majchrowską-Kielak w 2012 r.⁸ (Majchrowska-Kielak, 2012) oraz Prusinowską-Marek w 2018 r.⁹ (Prusinowska-Marek, 2018) są kolejnym źródłem danych o przyczynach odebrania dzieci rodzicom biologicznym oprócz deklaracyjnych danych ministerialnych. Zgodnie z analizami pierwszej z tych badaczek:

najczęstszym powodem odebrania dzieci był alkoholizm w rodzinie (80,2%). Problem uzależnienia od alkoholu pociąga za sobą następstwa destrukcyjne dla rodziny. Jednym z nich jest pozostawianie dzieci bez opieki, a więc zaniedbywanie (44,9%) [...] Stosunkowo często przyczynami odebrania dziecka były: znęcanie się (28%), libacje, awantury i interwencje policji (23,7%), głodzenie lub po prostu niepodawanie dziecku jedzenia (13,5%) oraz choroba psychiczna rodzica (11,1%). (Majchrowska-Kielak, 2012, s. 11)

Podobnie jak w badaniach aktowych z 2012 r. w analizach z 2018 r. ustalono, że wśród bezpośrednich powodów umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej najczęściej odnotowano:

nadużywanie alkoholu, libacje i interwencje policji (39,3% ogółu); pozostawienie dziecka bez opieki/nadzoru (26,4% ogółu); dodatkowo śmierć rodzica/brak przedstawiciela ustawowego (14,9% ogółu); porzucenie dziecka (14,4% ogółu); zaniedbywanie (11,4% ogółu); osadzenie w zakładzie karnym, długotrwały pobyt w szpitalu (9,9% ogółu); przemoc w rodzinie (8,9% ogółu); choroba psychiczna lub inna choroba rodzica uniemożliwiająca mu sprawowanie pieczy nad dzieckiem (8,9% ogółu) i rzeczenie blankietowe (3,5% ogółu). (Prusinowska-Marek, 2019, s. 59)

W badaniach Basiagi główną przyczyną umieszczenia 207 dzieci w 58 pogotowiacz rodzinnych, zgodnie z analizą dokumentów i wywiadów, w ponad połowie przypadków (51,7%) było nadużywanie alkoholu przez rodziców i wiążąca się z tym niekorzystna atmosfera, a w efekcie zaniedbania opiekuńczo-wychowawcze (22%).

-
- 8 Analiza aktowa dotyczyła 209 przypadków pozbawienia, zawieszenia i ograniczenia władzy rodzicielskiej, czego następstwem było odebranie dziecka rodzicom i umieszczenie w placówce bądź rodzinie zastępczej. Brano pod uwagę przypadki orzekania o odebraniu dziecka po 2001 r., w tym tylko dzieci w wieku szkolnym. Badania przeprowadzono w 20 sądach na terenie trzech województw położonych na południu Polski (Majchrowska-Kielak, 2012).
- 9 W badaniu wykorzystano 201 sądowych akt wykonawczych z 2015 r., w których zapadło orzeczenie sądu o umieszczeniu dzieci w pieczy zastępczej w formie rodzinnej lub instytucjonalnej. Akta pochodziły z 28 sądów rejonowych z całej Polski (próba badawcza została dobrana losowo; Prusinowska-Marek, 2018).
-

Pozostałymi podstawowymi powodami było porzucenie/odrzućenie dziecka (razem ok. 14,4%). Czynniki te były zwykle sprzężone z innymi, zaś dla sądu rodzinnego stanowiły podstawę do podjęcia decyzji. Co istotne, przemoc fizyczna wobec dzieci współistniała w 25,6% badanych przypadków. Ponadto wobec opiekunów 15,5% badanych dzieci wystosowano oskarżenie o wykorzystywanie seksualne dziecka (Badora i Basiaga, 2014).

Należy podkreślić, że w żadnym przypadku nie można mówić o jednej spośród wymienionych przyczynie determinującej odebranie dziecka. Zawsze powodem był splot różnych czynników wynikających z wielopropblemowości rodziny pochodzenia. Uzależnienie rodziców jako główna, ale nie jedyna, przyczyna umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej została wskazana również przez 97,2% koordynatorów pieczy zastępczej i 80,4% asystentów rodziny przebadanych w województwie warmińsko-mazurskim (Pracowania Badań Soma, 2013). Według ich opinii uzależnienie rodziców jest dominującym problemem rodzin dysfunkcyjnych, ale powiązany z innymi, tj. przemocą, ubóstwem materialnym, bezradnością życiową i niewydolnością wychowawczą.

Opisaną obserwację potwierdzają wyniki kontroli NIK w ośrodkach pomocy społecznej dotyczące umieszczeń dzieci w pieczy zastępczej (341 analizowanych przypadków; NIK, 2015). Większość rodzin biologicznych tych dzieci była rodzinami wielopropblemowymi, w których kumulowały się uzależnienie od alkoholu (62%), bezrobocie (24%) i problemy zdrowotne (20%; NIK, 2015).

Rzecznik Praw Dziecka (RPD) na podstawie 33 analizowanych spraw, wytypowanych przez kontrolerów NIK, wskazał na następujące problemy rodzin biologicznych skutkujące ingerencją sądów rodzinnych we władzę rodzicielską:

choroba alkoholowa rodziców – 52%, zaniedbania opiekuńczo-wychowawcze, w tym zdrowotne i higieniczne – 39%, przemoc, w tym przemoc fizyczna, psychiczna i seksualna – 36%, trudna sytuacja materialna rodziny – 21%, brak odpowiedniego nadzoru ze strony rodziców – 18%, zaburzenia psychiczne rodziców – 12% i pozostawienie dziecka pod opieką innego członka rodziny lub w szpitalu – 27%. (Rzecznik Praw Dziecka, 2016)

Ponadto RPD zwrócił uwagę na ich współistnienie i nawarstwianie się. W 88% zbadanych przypadków wspólnie występowały co najmniej trzy z podanych problemów, a w 36% zbadanych przypadków co najmniej pięć z nich (NIK, 2015). Wśród zidentyfikowanych przez Prusinowską-Marek (2019) na podstawie dokumentów z akt sądowych problemów w funkcjonowaniu rodzin, którym odebrano dzieci, i czynników ryzyka najczęściej występowały: samotne rodzicielstwo (72,1% ogółu

spraw), nadużywanie alkoholu przez rodzica/opiekuna (45,8%), niskie kompetencje rodzicielskie (31,3%), trudna sytuacja materialna (21,3% ogółu), złe warunki lokalowe (13,9%), przemoc w rodzinie (12,4%) i przewlekła choroba rodziców (12,4%). Generalnie prawie jedna trzecia analizowanych rodzin była wcześniej w zainteresowaniu sądu opiekuńczego i umieszczenie dziecka w pieczy było kolejną formą ingerencji sądu w obszar władzy rodzicielskiej.

Status społeczno-ekonomiczny matek i ojców dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej

Dla pełniejszego obrazu sytuacji rodzin pochodzenia dzieci trafiających do pieczy zastępczej przyjrzyć się również wykształceniu i statusowi zawodowemu oraz sytuacji dochodowej matek i ojców je tworzących. Wgląd umożliwiają nam wyniki analiz aktowych Majchrowskiej-Kielak (2012) i Prusinowskiej-Marek (2018)¹⁰. Pozycja społeczno-ekonomiczna rodziny ma znaczący wpływ na rozwój dziecka, oddziałując w zauważalny sposób na dobór metod wychowawczych, w tym stosowanie kar cielesnych (Austin i in., 2020; Nikodemka, 2000). Jak wskazują Izdebska i Lewandowska (2012), w licznych badaniach wykazano powiązania między niskim statusem ekonomicznym a różnymi przejawami ograniczonych umiejętności rodzicielskich, np. stosowaniem surowej dyscypliny lub niskim poziomem wiedzy na temat właściwych zachowań rodzicielskich i rozwoju dziecka, które mogą prowadzić do zaniedbywania jego potrzeb.

Analizy akt sądowych wykonane w latach 2012 i 2018 pokazały, że większość matek dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej posiadała wykształcenie podstawowe (wartości na poziomie 50% dla badań z 2012 r. i 60% dla badań z 2018 r.¹¹) lub zasadnicze zawodowe (25,5% i 32%). Jeżeli chodzi o dostępne dane o wykształceniu ojców tych dzieci, to wśród nich dominowały osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym (52% i 55%) oraz podstawowym (45% i 31%). Większość matek nie była aktywna zawodowo (87% i 59,5%). Odsetek bezrobotnych ojców wynosił, odpowiednio, 59,5% i 33%. Nie powinno więc zaskakiwać, biorąc pod uwagę

---

10 Dane nie są pełne dla wszystkich analizowanych przypadków, ponieważ w danych aktowych nie rzadko brakuje informacji o wykształceniu czy zatrudnieniu rodziców biologicznych lub jeden rodzic nie żyje (albo oboje rodziców nie żyją) w momencie umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej.

11 Kolejne dane w nawiasach dotyczące wykształcenia ojców czy statusu zawodowego matek i ojców będą prezentowane w analogiczny sposób: pierwsza wartość dotyczy analizy akt sądowych wykonanej Majchrowską-Kielak (2012), a druga – Prusinowską-Marek (2018).

przytoczone dane demograficzne, że w pierwszym z wymienionych okresów najczęstszym źródłem utrzymania rodzin były:

zasiłki z pomocy społecznej – także bony i pomoc żywnościowa – (84,8%), rzadziej zarobki ojca dziecka lub konkubenta (26,2%), następnie prace dorywcze (18,8%), alimenty lub renta po ojcu (18,8%) oraz emerytura lub renta jednego lub obojga rodziców (12%). Najrzadszymi źródłami utrzymania były natomiast: zarobki matki (7,9%) oraz pomoc rodziny (6,3%). (Majchrowska-Kielak, 2012, s. 21)

Na trudną sytuację ekonomiczną rodzin wskazują też analizy z 2018 r. Zgodnie z nimi większość rodzin (73% ogółu) znajdowała się w niekorzystnej sytuacji materialnej i jedynym źródłem jej utrzymania były świadczenia uzyskiwane od państwa na wychowanie i utrzymanie dzieci, np. świadczenie 500+, zasiłki rodzinne, świadczenie alimentacyjne. Jedynie 18% rodzin miało własne źródła dochodu, a na dzieci uzyskiwało tylko te świadczenia, które nie zależały od średniego dochodu na jej członka (Prusinowska-Marek, 2018).

W kontekście moich analiz nad skalą przemocy w domach dzieci trafiających do systemu pieczy zastępczej warto podkreślić, że w licznych badaniach odnotowano silną zależność między ubóstwem i bezrobociem rodziców a krzywdzeniem, w szczególności zaniedbywaniem, dzieci (Austin i in., 2020). Zgodnie z badaniami realizowanymi w Anglii i Stanach Zjednoczonych dzieci z biedniejszych rodzin 22 razy częściej doświadczają krzywdzenia niż dzieci z rodzin żyjących w rodzinach nieborykających się z problemami finansowymi (Izdebska i Lewandowska, 2012).

Zaprezentowane dane o statusie społeczno-ekonomicznym matek i ojców dzieci trafiających do rodzin zastępczych lub placówek opiekuńczo-wychowawczych wskazują na ich niską pozycję w strukturze społecznej, co pociąga za sobą nierzadko ograniczone zasoby i kompetencje oraz rzutuje na jakość oferowanego wychowania i opieki nad dziećmi.

Dodatkowo niski poziom kompetencji rodzicielskich przedstawicieli tej grupy może być wypadkową niepełnosprawności intelektualnej, chorób psychicznych (Mulder i in., 2018) czy osobowości zależnych (w tej populacji diagnozowanych szczególnie często wśród matek; Basiaga, 2014).

Problem przemocy w rodzinie, rozumianej jako przemoc fizyczna, psychiczna, seksualna, ekonomiczna oraz zaniedbywanie, pojawił się w zaprezentowanych danych dotyczących przyczyn umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej w różnych postaciach m.in. pod hasłem „przemocy”, „bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych”, „zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych”, „pozostawienia dziecka bez opieki/nadzoru” i „znęcania się”.

Zjawisko przemocy, szeroko rozumianej, stanowi więc jedną z istotnych przyczyn zabezpieczenia dzieci poza rodziną biologiczną. Dodatkowo liczne cechy tych rodzin zdiagnozowane w analizach ilościowych i jakościowych, tj. uzależnienia, samotne rodzicielstwo, wychowywanie dzieci z trudnościami, stanowią czynniki ryzyka rozpoznane w zagranicznych badaniach dotyczących problematyki krzywdzenia dzieci (Austin i in., 2020; Izdebska i Lewandowska, 2012; Mulder i in., 2018; Nikodemka, 2000), a więc skala przemocy może być wyższa, niż wskazują przytoczone statystyki.

Należy równocześnie podkreślić, że czynniki ryzyka występujące w danej rodzinie nie sprawiają, że należy traktować ją automatycznie jako rodzinę krzywdzącą. Wskazują one natomiast, że prawdopodobieństwo wystąpienia w niej przemocy wobec dziecka jest większe niż w innych rodzinach, w których cechy te nie występują.

Oprócz niskiego statusu społeczno-ekonomicznego rodziców dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej, który, jak wskazałam, może się wiązać z mniejszymi kompetencjami społecznymi i wychowawczymi, a tym samym częstszym stosowaniem kar cielesnych, dominującą charakterystyką tej grupy są uzależnienia, głównie od alkoholu. Stanowią one jedno z najpowszechniej współistniejących z przemocą zjawisk (Austin i in., 2020). Badania Jaudes i in. wskazują, że dzieci rodziców uzależnionych od alkoholu lub narkotyków są trzykrotnie bardziej narażone na przemoc, w tym czterokrotnie bardziej na zaniedbywanie, w porównaniu z dziećmi, których rodzice nie są uzależnieni (Izdebska i Lewandowska, 2012). Wynika to m.in. z ich kłopotów z adekwatnym reagowaniem na potrzeby dziecka. Ponadto ekspozycja płodu na narkotyk czy alkohol używany przez matkę prowadzi do niedoborów poznawczych rozwijającego się dziecka, w tym FAS, o którym pisałam w kontekście charakterystyki dzieci trafiających do rodzin zastępczych i placówek (Izdebska i Lewandowska, 2012). Występowanie tych zaburzeń znacząco utrudnia późniejszą adekwatną opiekę nad tymi dziećmi, zwiększając znacznie ryzyko ich dalszego krzywdzenia.

Badania prowadzone przez Sullivan i Knutson pokazały, że dzieci niepełnosprawne doznają maltretowania przez rodziców 3,4 razy częściej niż dzieci zdrowe. Z kolei badania prowadzone przez Westat Inc. nad przypadkami zgłoszonymi do CPS (*Child Protective Services*) pokazały, że dzieci niepełnosprawne są 1,7 razy częściej reprezentowane w tej populacji niż dzieci zdrowe. (Izdebska i Lewandowska, 2012, s. 120)

Dodatkowym źródłem trudności opiekuńczych wiążących się z ryzykiem krzywdzenia dziecka mogą być jego problemy z zachowaniem lub zdrowiem psychicznym

(tj. ADHD, objawami PTSD, zaburzeniami emocjonalnymi), które zwiększają prawdopodobieństwo stosowania wobec niego przemocy prawie dwukrotnie (Izdebska i Lewandowska, 2012).

Warto poszukać źródeł trudności rodziców dysfunkcyjnych prowadzących do przemocy wobec własnego potomstwa nie tylko w samych jednostkach, ale również w przyczynach strukturalnych czy systemowych. Metaanalityczne przeglądy badań w zakresie czynników ryzyka stosowania przemocy w rodzinie i międzygeneracyjnej transmisji zachowań przemocowych wskazują na realnie istniejący transfer takich zachowań na kolejne pokolenie (Assink i in., 2018; Austin i in., 2020; Mulder i in., 2018).

To, że rodzice, którzy sami w dzieciństwie byli ofiarami przemocy czy zaniedbywania, częściej dopuszczają się zachowań krzywdzących wobec własnych dzieci powinno być niepokojące dla służb społecznych. Mechanizmy owej transmisji są tłumaczone wielorako. Simons i in. (1991) stwierdzili, że międzypokoleniowe powielanie zachowań przemocowych może polegać na tym, że dziecko uczy się i legitymizuje filozofię oraz praktyki dyscyplinarne swoich rodziców i korzysta z nich we własnej praktyce rodzicielskiej.

Ponadto osoby, które same doświadczyły przemocy, mogą cechować się tendencją do podtrzymywania i powtarzania rodzinnych oraz środowiskowych czynników stresowych, tj. bezrobocia, ubóstwa, złych warunków mieszkaniowych lub sąsiedztwa oraz izolacji społecznej, które stanowią czynniki ryzyka stosowania przemocy wobec członków rodziny.

Kolejne z wytłumaczeń odwołuje się do stwierdzonych konsekwencji maltretowania dla dzieci, takich jak zaburzone kompetencje interpersonalne i społeczne, problemy z agresją i regulacją afektu oraz empatią (Newcomb i Locke, 2001), które w rezultacie mogą sprzyjać rozwojowi osobowości i wzorców relacji międzyludzkich, które stają się przyczyną maltretowania. W tę koncepcję wpisują się wyniki badań negatywnych/traumatycznych doświadczeń w dzieciństwie (*adverse childhood experiences* – ACE), które dotyczą narażenia w dzieciństwie na krzywdzenie i dysfunkcje w ramach gospodarstwa domowego¹². Badania konsekwencji doświadczania traumatycznych zdarzeń w dzieciństwie (metodologia ACE) wskazują na istnienie bezpośredniego związku między nimi a negatywnymi skutkami psychologicznymi,

---

12 W jego ramach badanych jest 10 doświadczeń z dzieciństwa, w tym pięć doświadczeń osobistych: przemoc fizyczna, wyzwiska, wykorzystywanie seksualne, fizyczne zaniedbanie, emocjonalne zaniedbania oraz pięć związanych z innymi członkami rodziny: rodzic, który jest alkoholikiem, matka, która jest ofiarą przemocy domowej, członek rodziny w więzieniu, członek rodziny, u którego zdiagnozowano chorobę psychiczną, zniknięcie rodziców poprzez rozwód, śmierć lub rezygnacji (Maruk i in., 2018).

behawioralnymi, interpersonalnymi i zdrowotnymi dla osób je przeżywających (Rowell i Neal-Barnett, 2021), w tym na przewlekłe choroby w wieku dorosłym, depresję, próby samobójcze, skłonności do uzależnień, trudności w relacjach oraz bycie sprawcą lub ofiarą przemocy (Makaruk i in., 2018). Dodatkowo w metaanalizie (Rowell i Neal-Barnett, 2021) wykazano związek między ACE a stosowanym stylem rodzicielskim (dostępnością emocjonalną rodzica i jego strategiami dyscyplinującymi) i psychopatologią dziecka. Udowodniono zatem międzypokoleniowy efekt ACE na strategię wobec własnych dzieci i ich rozwój.

Wreszcie, style przywiązania rodziców wyuczone w dzieciństwie, a utrzymujące się najczęściej w dorosłości, wpływają na style przywiązania własnego dziecka i zachowania wobec niego. Badacze sugerują, że wybrane pozabezpieczne style przywiązania zmniejszają bariery w stosowaniu przemocy m.in. poprzez kształtowanie obrazu własnego dziecka i własnych kompetencji rodzicielskich (Newcomb i Locke, 2001). Liczne badania wskazują, że ma miejsce międzypokoleniowy przekaz stylu przywiązania między rodzicami a dziećmi, szczególnie o charakterze matrylinearnym (Benoit i Parker, 1994; Fonagy i in., 1991; Miller i in., 1997). Van IJzendoorn (1995) oszacował, że jeśli przyjąć tylko dwie kategorie stylu przywiązania – bezpieczny i pozabezpieczny, to aż w 75% styl przywiązania matki pokrywa się ze stylem przywiązania dziecka. Dane te czynią styl przywiązania rodziców, szczególnie matki, dobrym predyktorem stylu przywiązania kolejnych pokoleń i tłumaczą mechanizm międzygeneracyjnej transmisji zaburzonych wzorców funkcjonowania.

Analiza Hrynkiewicz (2006), dotycząca dzieci w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, potwierdza obserwację o znaczeniu historii rodzinnej ich opiekunów dla ich zaburzonych wzorców funkcjonowania. Zdaniem badanych kuratorów sądowych prawidłowością jest to, że „rodzice dzieci umieszczonych w domach dziecka sami wychowywali się w rodzinach zdeorganizowanych” (Hrynkiewicz, 2006, s. 70). Podobną obserwację przedstawiła Danecka, przytaczając wypowiedź jednego z badanych asystentów rodziny: „[dziedziczenie patologii i dysfunkcji] to jest sytuacja powszechna. Ze wszystkich rodzin, z którymi ja pracowałam przez te 3 lata to w 90%-ach rodzin patologie lub te tendencje są dziedziczone” (Danecka, 2017, s. 281). W ten sposób następuje prosty mechanizm przekazywania z pokolenia na pokolenie wzorców zachowań rodzicielskich i stylu życia. W konsekwencji dziecko jest ofiarą nie tylko błędów popełnianych przez rodziców, ale także całego systemu, od którego nie otrzymało prawidłowej diagnozy sytuacji ani odpowiedniego czy wystarczającego wsparcia.

Wielość form przemocy, której doświadczają dzieci i nastolatki ostatecznie trafiające do systemu pieczy zastępczej ze strony swoich rodzin pochodzenia, głównie

rodziców biologicznych, czyni tę grupę niezwykle wrażliwą i wymagającą szerokiego wsparcia. Warto, aby wieloaspektowo zakrojona pomoc w zmierzeniu się z konsekwencjami krzywdzenia i budowaniu prawidłowych schematów funkcjonowania, a tym samym przerywania międzygeneracyjnego transferu zachowań przemocowych, stała się jednym z priorytetów działania opiekunów zastępczych. Powinni oni wesprzeć powierzone dzieci w poradeniu sobie z doświadczeniem opuszczenia, zaniedbania i krzywdy oraz pomóc im w zrozumieniu trudnych relacji z rodzicami biologicznymi. Zadanie to stanowi duże wyzwanie wymagające specjalistycznej wiedzy, której nie do końca dostarczają wstępne szkolenie dla kandydatów na rodziców zastępczych.

Chociaż zakres programowy szkoleń dla kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej innej niż spokrewniona (Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 9 grudnia 2011 r. w sprawie szkoleń dla kandydatów do sprawowania pieczy zastępczej [Dz.U. z 2011 r. Nr 274 poz. 1620]) obejmuje takie zagadnienia jak: „wiedzę o znaczeniu rodziny biologicznej w życiu dziecka oraz wskazówki do udziału rodziny zastępczej w planie pracy z rodziną biologiczną, prowadzonej przez asystenta rodziny i koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej, ze szczególnym uwzględnieniem kontaktów bezpośrednich i pośrednich z rodziną biologiczną oraz działań ukierunkowanych na reintegrację rodziny biologicznej lub zapewnienie dziecku trwałego środowiska rodzinnego”, „podstawową wiedzę o uzależnieniach i ich wpływie na dziecko i rodzinę, a także o rozpoznawaniu objawów występowania u dziecka uzależnień” czy „wiedzę o wpływie środowiska, w którym dziecko się wychowuje, na jego rozwój i zachowanie”, to bywają one niewystarczające do wyzwań, z którymi w praktyce mierzą się opiekunowie zastępczy. W tym do współpracy z ofiarami i sprawcami przemocy.

Analizy Koalicji na rzecz Rodzinnej Opieki Zastępczej (2015) wskazały, że jakość i treść obowiązkowych w Polsce szkoleń dla kandydatów na rodziców zastępczych były niekiedy postrzegane przez ich odbiorców jako nieodpowiadające ich rzeczywistym potrzebom.

Wskazana we wspomnianym rozporządzeniu minimalna liczba wymaganych godzin szkolenia dla kandydatów na rodziny niezawodowe wynosi zaledwie 60 godz. dydaktycznych, w tym 10 godz. praktyk w rodzinie zastępczej zawodowej, rodzinnym domu dziecka lub placówce opiekuńczo-wychowawczej. Zakres ten stanowi bazę szkoleniową również dla pozostałych form rodzicielstwa zastępczego, poszerzoną o dodatkowe minimum 15 godz. dla jego zawodowych form i ewentualne jeszcze o minimum 20 godz., jeśli dane osoby podejmą się opieki nad dziećmi szczególnie wymagającymi wsparcia. W jego ramach musi się zmieścić 13, oprócz

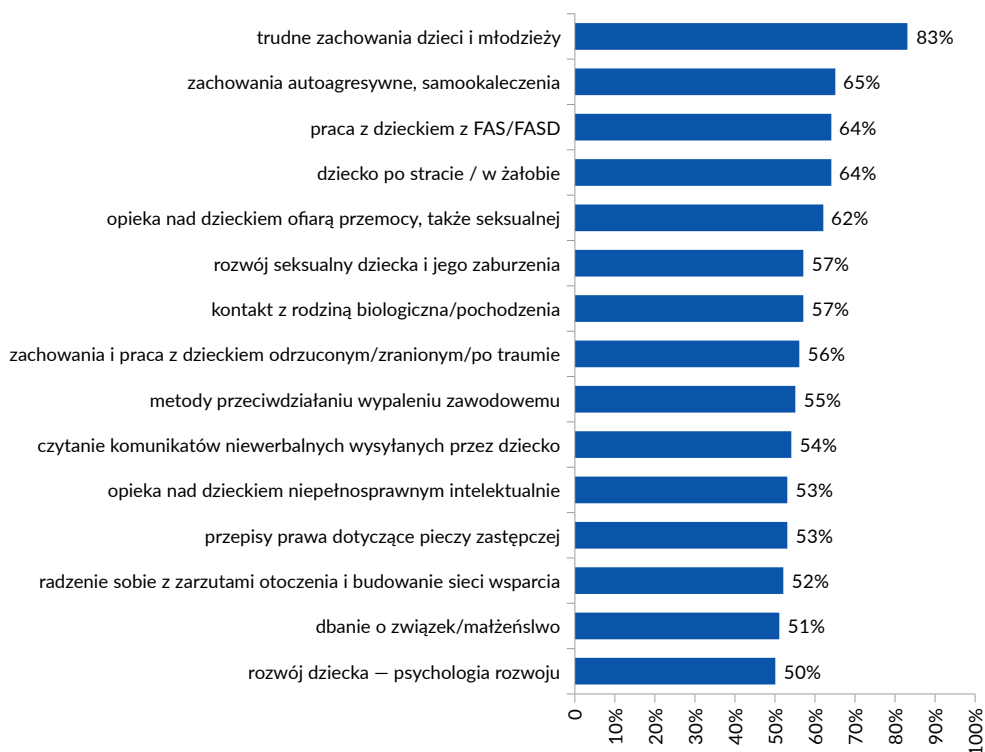
trzech wskazanych, bloków tematycznych. Szkolenia te nie mają jednak jednolitego, ogólnopolskiego charakteru. Programy szkoleniowe są zatwierdzane decyzją Ministra Rodziny Prac i Polityki Społecznej na okres 5 lat. Zgodnie z danymi resortu z lipca 2021 r. zatwierdzone były 62 programy szkoleń tego typu (obowiązywały tu decyzje z lat 2016–2019). Tymczasem np. we Francji rodzice zastępczy przechodzą obowiązkowo przed przyjęciem dziecka 60-godz. szkolenie, uzupełnione później 240-godz., odbywanym w ciągu 3 lat od umieszczenia dziecka lub dzieci pod ich opieką (Ramon, 2011).

Większość (61%) ankietowanych przez mnie zawodowych opiekunów zastępczych oceniła, że szkolenie dla kandydatów na rodziców zastępczych przygotowało ich *zdecydowanie dobrze* lub *raczej dobrze* do pełnienia funkcji opiekuna zastępczego i radzenia sobie z trudnymi zachowaniami dzieci przyjętych, przeciwnego zdania był 39% respondentów. Głównymi zarzutami badanych negatywnie oceniających wstępne szkolenie dla rodziców zastępczych było niedostarczenie przez nie wystarczającego zakresu wiedzy na temat możliwych zaburzeń i opóźnień dzieci trafiających do pieczy zastępczej (73% wskazań) oraz narzędzi do wspierania prawidłowego ich rozwoju (64%). Ponad połowa respondentów wskazała również na przedstawianie podczas wspomnianych szkoleń nierealistycznego obrazu opieki zastępczej (55%) i skupiania się głównie na teorii i formalno-prawnych aspektach tej roli (52%).

Warto podkreślić, że zdecydowana większość (73%) zawodowych opiekunów zastępczych widziała potrzebę dokończania ponad szkolenia wstępne, aby dobrze wypełniać swoją funkcję. Kolejność wybieranych tematów szkoleń wyraźnie wskazuje na konieczność pogłębienia wiedzy przez opiekunów zastępczych z zakresu trudności i zaburzeń, z którymi trafiają dzieci do pieczy zastępczej (FAS, trauma, molestowanie, przemoc, autoagresja, niepełnosprawność; rys. 2). W tym uzupełnienie wiedzy o temat pracy z dzieckiem po przemocy (62% wskazań) i z ich rodzicami biologicznymi (57%). Tematyka potrzebnych szkoleń unaocznia równocześnie wyzwania jakie stoją przed samymi opiekunami zastępczymi w kontekście wypalenia zawodowego, dbania o własne małżeństwo, dzieci biologiczne czy radzenie sobie z zarzutami płynącymi z otoczenia.

Rysunek 2

Najbardziej potrzebne tematy szkoleń w opinii zawodowych opiekunów zastępczych (N = 303)

Źródło: badania własne.

Aby opiekunowie zastępczy (w największym stopniu zawodowi) we współpracy z innymi specjalistami, tj. psychologami i terapeutami, mogli realnie wesprzeć powierzone im dzieci w mierzeniu się z konsekwencjami doznanego przez nie krzywdzenia potrzebują narzędzi ku temu – specjalistycznych, ukierunkowanych szkoleń i warsztatów. Niezbędne dla tej grupy jest zatem doksztalcanie się ponad obligatoryjne szkolenia wstępne, co umożliwiłoby przerywanie międzygeneracyjnego transferu zachowań przemocowych i uchroniło dzieci im powierzone przed powielaniem losu i działań/praktyk ich rodziców.

Mało prawdopodobne jest, aby tej roli podołali opiekunowie z rodzin zastępczych spokrewnionych, czyli dziadkowie lub rodzeństwo, ponieważ w ich wypadku najczęściej mamy do czynienia z zaburzonymi relacjami dotyczącymi całego szerokiego układu wewnątrzrodzinnego i nierzadko niewystarczającymi własnymi kompetencjami opiekuńczo-wychowawczymi (MacMillan i in., 2009; NIK, 2012).

Umieszczenie dziecka w takim środowisku może prowadzić do dziedziczenia statusu rodziny pochodzenia i jego stylu życia (Danecka i in., 2018).

Pomoc dzieciom umieszczonym w rodzinnych formach pieczy zastępczej w niwelowaniu konsekwencji krzywdzenia doznanego w środowisku pochodzenia świadczona przez prowadzących je opiekunów zastępczych często utrudnia obowiązek podtrzymywania kontaktu z dysfunkcyjnymi rodzicami biologicznymi – nierzadko sprawcami owej przemocy.

W dalszej części artykułu przedstawię spektrum relacji, jakich opiekunowie zastępczy zawodowi doświadczali w kontaktach z rodzicami biologicznym dzieci im powierzonych w ramach pieczy zastępczej.

Relacje rodzin zastępczych z rodzicami biologicznymi dzieci przyjętych

Przeprowadzone przeze mnie ankiety wśród polskich zawodowych opiekunów zastępczych wskazują, że stosunek rodziców biologicznych dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej do rodziców zastępczych jest znacząco zróżnicowany. Aż 48% badanych zawodowych opiekunów zastępczych nie czuło się partnerami rodziców biologicznych dzieci w pieczy. Kolejne 26% miało zróżnicowane doświadczenia w tym zakresie, a pozostałe 26% partnersko z nimi współpracowało. Rodziny zastępcze zgłaszały, że nierzadko spotykały się z obwinianiem i niechęcią ze strony rodziców biologicznych: „Rodzice nigdy nie mają nic sobie do zarzucenia, to że dzieci przebywają w placówce to zawsze jest jakieś nieporozumienie i to my jako opiekunowie jesteśmy zawsze winni i jest to wpajane dzieciom na spotkaniach z rodzicami biologicznymi”. Niektóre historie kończyły się nawet w sądzie czy w telewizji: „Różnie bywało, są tacy, których nakręca telewizja, i bardzo mocno nas krytykują. Bywają nawet agresywni. Musimy sami wręcz walczyć z nimi w sądzie”. Rodzice biologiczni dzieci w rodzinach zastępczych na różne sposoby okazywali swoje niezadowolenie z umieszczenia ich dziecka w pieczy zastępczej: „Na początku większość przerzuca żale za odebranie dzieci na nas. Często składane są bezpodstawne skargi na nas o znęcanie się nad dziećmi, pobicie, a nawet zlecane są interwencje policji”.

Poza tym część z nich manipuluje dziećmi, co zakłóca ich adaptację do nowego środowiska: „Często [występuje – przyp. autorki] [...] buntowanie dzieci przeciwko opiekunom, co utrudnia dziecku nawiązanie poprawnej relacji z opiekunami. Zdarza się, że rodzice nie interesują się dzieckiem lub nie stosują się do zasad w rodzinie i żądają spotkań codziennie z dzieckiem”. Na niepożądane efekty nieprawidłowych

kontaktów dzieci w pieczy z ich rodzinami biologicznymi, czyli nieregularnych, pełnych niespełnionych obietnic, wskazywali również organizatorzy rodzinnej pieczy zastępczej kontrolowani przez NIK (2016). Mogą one prowadzić do negatywnego wpływu na ich rozwój emocjonalny, zachowanie czy zaistnienie konfliktu lojalności. Problemy w relacji z rodzicami biologicznymi były także podnoszone przez wielu opiekunów zastępczych badanych przez Danecką (2018). Wspominali oni o wrogości i nastawianiu dzieci przeciw opiekunom zastępczym.

O różnorodnych doświadczeniach w kontaktach z rodzicami biologicznymi dzieci przyjętych tak pisze jedna z badanych przez mnie mam zastępczych: „Część rodziców chętnie współpracuje, samemu dokonując zmian w swoim życiu, a część wręcz przeciwnie – w rodzinie zastępczej widzi przyczynę odebrania dziecka”.

W ocenie badanych zawodowych opiekunów zastępczych ci rodzice biologiczni, którzy chcą współpracować, najczęściej sami wymagają wsparcia: „Rodzice wymagają otoczenia troską jak ich dzieci. Często są nieporadni i roszczeniowi”. Część rodzin pochodzenia potrafi też konstruktywnie współpracować z opiekunami zastępczymi dla dobra dziecka:

Może to dziwne, ale współpracują, słuchają rad, nawet jeśli są jakieś momenty zamknięcia to jednak słuchają. Może dlatego, że jesteśmy szczerzy w stosunku do nich i na wprost opisujemy, a nie oceniamy ich zachowanie, pokazujemy jaką mogą mieć pozytywną moc jako rodzice. Z drugiej strony krytykujemy, kiedy postępują źle. Nie są to w żadnym wypadku układy koleżeńskie, ale staramy się zrozumieć.

Jednocześnie opiekunowie zastępczy ubolewają nad brakiem realnego wsparcia systemowego dla tych rodzin w wyjściu z kryzysu:

Współpracujemy i utrzymujemy kontakty z wszystkim rodzinami naszych dzieci zastępczych, które są z trzech różnych rodzin i oceniamy tą współpracę bardzo dobrze – szkoda nam jedynie, że nikt tych rodzin nie wspiera na co dzień i nie pomaga im stanąć na nogi.

Jak każda relacja, również ta między rodzicami zastępczymi a biologicznymi jest dwukierunkowa. Prezes organizacji pozarządowej wspierającej rodziny biologiczne w reintegracji spotyka się z nieprzychylnymi stwierdzeniami opiekunów zastępczych na temat rodziców dzieci umieszczonych u nich w ramach pieczy, m.in. z brakiem szacunku rodzin zastępczych do rodzin biologicznych na forach internetowych:

Obserwuję różnego rodzaju fora internetowe rodzin zastępczych, język, jakim się pisze o rodzinach biologicznych, jest tragiczny, brak szacunku, no a przecież to jest

osoba, nawet jak sobie nie radzi czy wybiera coś innego, nie wybiera dziecka, no to jednak dała życie temu dzieciakowi, jakieś wspomnienia zawsze są z tą osobą związane.

Zgodnie z przepisami cały system pieczy zastępczej ma dążyć do reintegracji rodziny biologicznej dziecka przyjętego, a rodziny zastępcze mają umożliwiać ich wzajemne kontakty. Dla opiekunów zastępczych, jak wynika z moich badań, zadanie to okazuje się często najtrudniejsze ze wszystkich. Pogląd ten podzielają również liderzy rodzicielstwa zastępczego oraz przedstawiciele pozostałych zawodów tworzących system wspierania rodziny i pieczy zastępczej. Podkreśla to przedstawicielka organizatora rodzinnej pieczy zastępczej w powiecie grodzkim:

Rodzice zastępczy mają moim zdaniem dużo trudniejszą rolę, bo po pierwsze muszą te emocje ogarnąć, czyli pozwolić temu dziecku cały czas odchodzić do tamtych rodziców, do tamtej rodziny i wracać, odchodzić i wracać, nie? I to trzeba umieć wytrzymać, więc nie każdy jest w stanie [...]. To jest najtrudniejszy kawałek tej pracy, ten trójkąt: dziecko, rodzic zastępczy, rodzic biologiczny [...].

Bardzo często kontaktom między rodzinami zastępczymi a biologicznymi dziećmi przyjętych towarzyszy napięcie, wynikające m.in. z wzajemnego niezrozumienia własnych ról i przypisywania negatywnych efektów oddziaływania na emocje i zachowania dzieci. W takiej atmosferze, przy dominacji negatywnych doświadczeń między tymi dwoma grupami, trudno o konstruktywną współpracę na rzecz dobra dziecka. Trudniejsza staje się także efektywna praca z dziećmi w pieczy zastępczej nad niwelowaniem ich deficytów wynikających z doświadczonej przemocy i zaniedbań w sytuacji, gdy nadal mają one kontakt z „krzywdzącymi” rodzicami biologicznymi.

Niezbędne staje się zatem równoczesna praca pozostałych służb społecznych i profesji z rodzicami biologicznymi dzieci w pieczy nad zmianą ich przekonań i postaw oraz wzmocnieniem kompetencji opiekuńczo-wychowawczych. Konieczna jest międzydyscyplinarna i międzyinstytucjonalna współpraca profesjonalistów z instytucji powiatowych i gminnych na rzecz poprawy funkcjonowania wieloprogowych rodzin, których dzieci znalazły się w pieczy zastępczej, będąca w tym momencie w wielu aspektach niewystarczająca (Arczewska, 2017; NIK, 2015; Prusinowska-Marek, 2018).

Podsumowanie

Zaprezentowane w niniejszym artykule dane dotyczące rodzin biologicznych, którym dzieci zostały odebrane i umieszczone w systemie pieczy zastępczej,

jednoznacznie wskazują na występowanie w tych rodzinach nawarstwiających się problemów, tj. uzależnienia, przemocy, niezaradności życiowej, niskiego statusu społeczno-ekonomicznego, niewydolności opiekuńczo-wychowawczej czy samotnego rodzicielstwa. Stosowanie w rodzinie przemocy, szeroko rozumianej jako przemoc fizyczna, emocjonalna lub zaniedbywanie, wobec potomstwa było wskazywane jako bezpośrednia przyczyna ingerencji sądu i służb społecznych we władzę rodzicielską. Ponadto wskazane w analizie cechy środowiska rodzinnego stanowią znaczące czynniki ryzyka jej zaistnienia. Zwiększając tym samym prawdopodobieństwo krzywdzenia dzieci nie tylko przez matkę czy ojca, ale także osoby obecne w ich życiu, np. partnera. Sama specyfika dzieci, które wywodzą się ze środowisk, w których najczęściej doznawały negatywnych przeżyć i wieloaspektowych zaniedbań, sprawia, że mierzą się one z wieloma opóźnieniami i deficytami w sferze zdrowotnej, emocjonalnej czy psychologicznej. Czyni to opiekę nad nimi trudniejszą niż standardowa, co również wtórnie zwiększa ryzyko stosowania kar cielesnych. Grupy te powinny być identyfikowane jako wymagające szczególnej uwagi i wsparcia pod względem przeciwdziałania skutkom doświadczonej przemocy oraz zapobiegania jej transmisji na kolejne pokolenia. Znaczącym ogniwem w tym procesie – systemowo rozumianym, ze wsparciem pozostałych specjalistów – powinni się stać opiekunowie zastępczy, którzy na co dzień sprawują opiekę nad dziećmi, które najczęściej doznawały różnorodnych form przemocy. Wymagałoby to od nich zdobycia dodatkowej wiedzy z zakresu niwelowania efektów doznanej krzywdy i pracy z ofiarami przemocy, aby wraz z innymi specjalistami, tj. terapeutą czy psychologiem, na co dzień wspierać powierzone dzieci w tym procesie. Większość badanych przez mnie zawodowych opiekunów zastępczych widziało potrzebę doksztalcenia poza wstępne szkolenia dla kandydatów na rodziców zastępczych, aby dobrze wypełniać swoją funkcję. Dotyczyło to przede wszystkim potrzeby poznania sposobów pracy z dziećmi opuszczonymi, skrzywdzonymi, z deficytami rozwojowymi i emocjonalnymi. Rola ta w przeważającym stopniu miałaby dotyczyć zawodowych form rodzicielstwa zastępczego, tj. osób prowadzących rodziny zastępcze zawodowe, rodzinne domy dziecka czy placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego. Równocześnie biorąc pod uwagę przebieg relacji między dziećmi umieszczonymi w pieczy zastępczej a ich rodzicami biologicznymi i ich konsekwencje dla dobrostanu tych pierwszych, namysł pracowników systemu wspierania rodzin i pieczy zastępczej oraz wymiaru sprawiedliwości powinien zostać nakierowany na wypracowanie zasad czy wytycznych odnośnie do ochrony dobra dziecka w kontekście utrzymywania jego kontaktu z rodziną pochodzenia. Należy rozważyć, jakie warunki powinny być spełnione, aby sąd rodzinny uznał, że relacja ta jest niekorzystna dla dziecka i nie należy rodzicom

biologicznym dawać kolejnej szansy, gdy poprzednie okazały się niewykorzystane, a w konsekwencji doszło do zaburzeń w funkcjonowaniu dziecka i jego krzywdy psychicznej czy emocjonalnej. Obecnie, zdaniem Arczewskiej (2020) i Daneckiej (2017), mamy do czynienia, ze stawianiem integralności rodziny jako wartości nadrzędnej nad dobrem dziecka. Jest to składowa konserwatywnego postrzegania tej mikrostruktury, bez względu na jej jakość. Taka wizja rodziny biologicznej wiąże się z późną ingerencją w jej funkcjonowanie w formie umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej i dawania kolejnych szans rodzicom bez regulowania sytuacji prawnej dziecka, co potwierdzają kuratorzy sądowi i pracownicy socjalni badani przez wspomniane badaczki.

E-mail autorki: agata.skalec@gmail.com.

Bibliografia

- Arczewska, M. (2017). *Dobro dziecka jako przedmiot troski społecznej*. Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Arczewska, M. (2021). Tymczasowość rodzinnych form pieczy zastępczej w świetle wyników badań empirycznych. *Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne*, 48, 45–80.
- Assink, M., Spruit, A., Schuts, M., Lindauer, R., van der Put, C. E., Stams, G. J. M. (2018). The intergenerational transmission of child maltreatment: A three-level meta-analysis. *Child Abuse & Neglect*, 84, 131–145. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.07.037>
- Austin, A., Lesak, A. M., Shanahan, M. (2020). Risk and protective factor for child maltreatment: A review. *Current Epidemiology Reports*, 7(4), 334–342. <https://doi.org/10.1007/s40471-020-00252-3>
- Badora, S., Basiaga, J. (2014). O trudnych doświadczeniach podopiecznych zawodowych rodzin zastępczych. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 13(4), 116–137.
- Basiaga, J. (2014). *Zawodowa miłość. O opiece nad dziećmi w pogotowiach rodzinnych*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Benoit, D., Parker, K. (1994). Stability and transmission of attachment across three generations. *Child Development*, 65, 1444–1456.
- Colton, M. (2001). Tendencje w opiece zastępczej. W: Z. W. Stelmaszuk (red.), *Zmiany w systemie opieki nad dziećmi i młodzieżą – perspektywa europejska*. Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Colton, M., Williams, M. (1999). Światowe tendencje w opiece. W: Z. W. Stelmaszuk (red.), *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem: wybór tekstów*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Corrick, H. (1999). The professionalisation of foster care. W: A. Wheal (red.), *The RHP Companion to Foster Care*. Russell House Publishing.
- Danecka, M. (2017). Dziecko w pieczy zastępczej. Problemy dziedziczenia statusu społecznego. W: Z. Galor, S. Kalinowski, U. Kozłowska (red.), *Marginalizacja a rozwój społeczny – między teraźniejszością i przeszłością* (s. 275–289). Bielefeld.
- Danecka, M., Kęska, A., Pląsek, R. (2018). *Dylematy pieczy zastępczej*. Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Dróżka, W. (2021, 17 maja). *Opuszczone i niekochane dzieci – zaburzone więzi jako piętno*. Psychologia w praktyce. <https://psychologiawpraktyce.pl/artykul/opuszczone-i-niekochane-dzieci-zaburzone-wiezi-jako-pietno>

- Duda, M. (2016). Wyzwania wychowawcze w rodzinie zastępczej. *Studia Socialia Cracoviensia* 8, 2(15), 125–126.
- Fonagy, P., Steele, H., Steele, M. (1991). Maternal representations of attachment during pregnancy predict the organization of infant-mother attachment at one year of age. *Child Development*, 26, 891–905.
- Główny Urząd Statystyczny. (2015). *Dzieci w Polsce w 2014 roku. Charakterystyka demograficzna*. GUS.
- Hryniewicz, J. (2006). *Odrzuceni. Analiza procesu umieszczania dzieci w placówkach opieki*. Instytut Spraw Publicznych.
- Izdebska, A., Lewandowska, K. (2012). Czynniki ryzyka krzywdzenia dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 11(2), 116–132.
- van IJzendoorn, M. (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin*, 117, 387–403. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.387>
- Jedlecka, W. (2017). Formy i rodzaje przemocy. W: M. Sadowski, A. Spychalska, K. Sadowa (red.), *Przemoc w prawie i w polityce* (s. 13–29). Wrocławskie Studia Erazmiańskie, zeszyt XI.
- Kluczyńska, S. (2011). Przemoc w rodzinie – charakterystyka zjawiska. W: J. Zmarzlik (red.), *Przemoc w rodzinie wobec dziecka. Procedury interwencyjne w szkole* (s. 4–17). Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Koalicja na rzecz Rodzinnej Opieki Zastępczej. (2015). *Raport z oceny realizacji ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej – wyniki analiz i badań jakościowych i ilościowych*. Koalicja na rzecz Rodzinnej Opieki Zastępczej.
- Kołodziejczak, L. (2016). Reaktywne zaburzenia więzi (RAD) u dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. *Wychowanie w Rodzinie*, XIII, 469–485.
- Kordaczuk-Wąs M. (2018). Perspektywy doskonalenia kompetencji opiekunów zastępczych. W: M. Kordaczuk-Wąs, M. Wiktorowicz-Sosnowska (red.), *Rodzina zastępcza. Pomiędzy prawem, teorią i praktyką* (s. 79–97). Wydawnictwo Exante.
- MacMillan, H. L., Wathen, C. N., Barlow, J., Fergusson, D. M., Leventhal, J. M., Taussig, H. N. (2009). Child Maltreatment 3: Interventions to prevent child maltreatment and associated impairment. *The Lancet*, 373(9659), 250–266. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(08\)61708-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(08)61708-0)
- Majchrowska-Kielak, A. (2015). Przyczyny odbierania dziecka rodzicom. Sytuacja materialna i elementy kontekstu rodzinnego. *Probacja*, IV, 5–32.

- Makaruk, K., Włodarczyk, J., Sethi, D., Michalski, P., Szredzińska, R., Karwowska, P. (2018). *Survey of adverse childhood experiences and associated health-harming behaviours among polish students*. World Health Organization. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0016/361303/ace-reportpoland-en.pdf?ua=1
- Miller, L., Kramer, R., Warner, V., Wickramaratne, P., Weissman, M. (1997). Inter-generational transmission of parental bonding among women. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36, 1134–1139.
- MRiPS. (2021). *Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2020 Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. z 2013 r. poz. 135, z późn. zm.)*. <https://www.gov.pl/web/rodzina/informacja-rady-ministrow-o-realizacji-w-roku-2020-ustawy-z-dnia-9-czerwca-2011-r-o-wspieraniu-rodziny-i-systemie-pieczy-zastepczej>
- Mulder, T. M., Kuiper, K. C., Van der Put, C. E., Stams, G. J. M., Assink, M. (2018). Risk factors for child neglect: A meta-analytic review. *Child Abuse & Neglect*, 77C, 198–210. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.01.006>
- Newcomb, M. D., Locke T. F. (2001). Intergenerational cycle of maltreatment: A popular concept obscured by methodological limitations. *Child Abuse & Neglect*, 25, 1219–1240. [https://doi.org/10.1016/s0145-2134\(01\)00267-8](https://doi.org/10.1016/s0145-2134(01)00267-8)
- NIK. (2012). *Informacja o wynikach kontroli: Funkcjonowanie placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz ich współdziałanie z innymi instytucjami na rzecz powrotu dzieci do wychowanie w rodzinie*. <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/11/092/LSZ/NIK>
- NIK. (2015). *Informacja NIK o wynikach kontroli. Działania organów administracji publicznej w sytuacji zagrożenia odebrania dzieci rodzicom*. <https://www.nik.gov.pl/kontrole/P/15/075/>
- NIK. (2016). *Informacja o wynikach kontroli: Działania powiatów w zakresie tworzenia i wsparcia rodzin zastępczych*. <https://www.nik.gov.pl/plik/id,13099,vp,15511.pdf>
- Nikodemski S. (2000). Przemoc wobec dzieci – przegląd badań. *Niebieska Linia*, 4/9. <http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/59-niebieska-linia/654-przemoc-wobec-dzieci-przeglad-badan.html>
- Persona, A. (2022, 8 czerwca). *Alkoholowy Zespół Płodowy (FAS). Przyczyny, objawy, leczenie*. uPacjenta.pl. <https://upacjenta.pl/poradnik/alkoholowy-zespol-plodowy-fas>
- Pracownia Badań Soma. (2013). *Rodzinne formy pieczy zastępczej w województwie warmińsko-mazurskim. Analiza wieloaspektowa, raport opracowany na zlecenie Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego*. Pracownia Badań Soma. https://warmia.mazury.pl/images/Departamenty/Regionalny_Osrodek_Polityki_Spolecznej/rodzinne_formy_pieczy_zastepczej-raport.pdf

- Prusinowska-Marek, A. (2018). *Praktyka sądowa w zakresie realizacji zasady tymczasowości pieczy zastępczej – raport z badań*. Prawo rodzinne.
- Prusinowska-Marek, A. (2019). Praktyka sądowa w zakresie realizacji zasady tymczasowości pieczy zastępczej. *Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne*, 40, 43–78.
- Ramon, V. (26 października 2011). *Foster care in France* [prezentacja]. Joint Efforts towards the Realisation of Children Rights in Croatia, Zagrzeb, Chorwacja.
- Rowell, T., Neal-Barnett, A. (2021). A Systematic review of the effect of parental adverse childhood experiences on parenting and child psychopathology. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 15(1), 167–180. <https://doi.org/10.1007/s40653-021-00400-x>
- Rzecznik Praw Dziecka. (2016). *Wystąpienie Rzecznika Praw Dziecka do Ministra Sprawiedliwości ws. Umieszczania dzieci pieczy zastępczej z powodu biedy*. http://brpd.gov.pl/sites/default/files/wyst_2016_07_06_ms_prokurator_generalny_0.pdf
- Simons, R. L., Whitbeck, L. B., Conger, R. D., Chyi-In, W. (1991). Intergenerational transmission of harsh parenting. *Developmental Psychology*, 27, 159–171.
- Szymańczak, J. (2016), Dzieci „odbierane rodzicom – przyczyny umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej. *Analizy BAS*, 5, 1–7.

Akty prawne

- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 9 grudnia 2011 r. w sprawie szkoleń dla kandydatów do sprawowania pieczy zastępczej (Dz.U. z 2011 r. Nr 274 poz. 1620).
- Ustawa z dnia 20 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. z 2005 r. Nr 180, poz. 1493, z późn. zm.).

Violence as a cause of placement of children in the foster care system and the role of foster carers in overcoming its consequences

This article focuses primarily on presenting data on the reasons why children are placed in the Polish foster care system and the characteristics of their environment of origin. I pay particular attention to the risk factors of violence against children present in their original family environment, including the intergenerational transfer of such behavior. I hypothesize that the phenomenon of family violence, broadly defined as physical violence, psychological violence and neglect, is probably more widespread among the families of origin of children in foster care than is indicated by the statistics. This is due to the multiple risk factors of child abuse accompanying this group (i.e. addiction, low socio-economic status, single parenthood). I also highlight the role of foster carers for children placed with them in counteracting the consequences of violence against families of origin. In the analysis, I cite data from my own research on the professionalisation of foster parenting, file-based and qualitative studies.

KEYWORDS

FOSTER CARERS, FAMILY FOSTER CARE, CHILDREN IN FOSTER CARE, BIOLOGICAL PARENTS, VIOLENCE

Cytowanie:

Skalec-Ruczyńska, A. (2023). Skala zjawiska przemocy jako przyczyny umieszczenia dzieci w systemie pieczy zastępczej i rola opiekunów zastępczych w przewyciężaniu jej konsekwencji. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 22(1), 75–100.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI
www.ms.gov.pl

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości